

ATTAVANTESTŐL FESTETT CORVIN-CODEXEK. ¹

CSONTOSI JÁNOSTÓL.

A berlini „Kunstfreund“ 1885. évi 20. számában Venturi A. úrtól egy közlemény jelent meg,² mely a modenai estei könyvtár Corvin codexeit, különösen pedig az Attavantestől festetteket ismertette.

Mint hogy évek óta a Corvina maradványainak bibliographiájával foglalkozom s e czélból a különböző európai könyvtárakban elszört Corvin-codexeknek legnagyobb részét, ezek közt a modenaiakat is, személyesen megvizsgáltam, legyen szabad Venturi úr közleményére néhány észrevételt tennem s az ügy érdekében a modenai Corvin-codexekről nézetemet itt előadnom.

Mellőzve a modenai Corvin-codexekről az olasz, magyar és német irodalomban újabb időben megjelent adatokat, saját tapasztalásomból constatálhatom: *hogy a modenai estei könyvtár ez idő szerint nem 12, hanem 15 Corvin-codexnek van birtokában, melyeknek czimeit az „Ellenőr“ 1878. évi jun. 24-iki számában s rövid leírásukat a „Magyar Könyv-Szemle“ 1881-iki folyamában volt szerencsém közzétenni. Ez utóbbi közleményt dr. Ábel Jenő budapesti egyetemi tanár a berlini „Philologische Wochenschrift“ 1883. évi 8. számában ismertette s az általam közölt leírásból az európai könyvtárakban levő Corvin-codexek czimeit, köztük a modenaiakét is, átvette.*

E szerint a modenai Corvin-codexekhez a Venturi úr által említett 12-ön kívül még a következő három sorozandó:

¹ Az »Archaeologiai Értesítő« 1885. V. füzetéből; újabb adalékokkal bővítve.

² 310—313 l. »Über einige Bücher mit Miniaturen von Attavante.«

13. *Leonis Baptistae Alberti De Re Aedificatoria*. Fényes kiállítású kézirat miniatűrökkel ismeretlen művésztől. (Leirva a Cenni Storici della R. biblioteca Estense. Modena 1873. 41. l.)

14. *Vulturius de Re Militari*. Egyszerűbb kiállítású Corvin-codex számos tollrajz-illustrációval.

15. *Dionysii Areopagitae Opera e graeco in latinum per Ambrosium monachum florentinum traducta*. Egyszerű kiállítású Corvin-codex, eredeti préselt bőrkötéssel, benyomott arany virágdiszszel s a táblák közepén Magyar- és Csehország czimerével.

A mi Venturi úrnak azon állítását illeti: hogy a modenai könyvtárnak általa részletesen felsorolt 10 Corvin-codexét Attavantes festette, erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ez nézetem szerint a modenai könyvtár 8 Corvin-codexéről kétségtelenül áll. de nem mondható ez *S. Gregorii Papae Dialogi et Vita ejusdem per Joannem Diaconum*. (N. 449. Ms. VI. G. 17. — Másolta M. T. Florenzben 1488-ban) s *Origenes Homiliae* (N. 458, Ms. VI. H. 2.) czimű codexekről, melyeknek festését én, a hasonlóság daczára, Attavantes munkájának több oknál fogva nem tartom

Tudomásom szerint az európai könyvtárakban a következő 10 Corvin-codex létezik, melyekről egykorú bejegyzések kétségtelenül bizonyítják, hogy azokat Attavantes festette, u. m.: 1. a brüsseli *Missale*, melyen a 2-ik czímlapon majuseulákkal ezen bejegyzés olvasható: „Actavantes de Actavantibus de Florentia hoc opus illuminavit A. D. M. CCCCLXXXV“ és a Canon előtti képen: „Actum Florentiae A. D. M. CCCCLXXXVII“; 2. a brüsseli *Missalenak* pendantja *A Római Breviarium*, melyet Martinus Faventinus presbiter 1487-ben másolt s melyről kétségtelen történeti adatok bizonyítják, hogy azt Attavantes 1492-ben festette de be nem fejezte. E codex 345. levelén, mely kiállítására nézve a *Missale* czímlapjához fölötte hasonlít, majuseulákkal a következő egykorú bejegyzést találjuk: „Anno D. M. CCCCLXXXII“; 3. a velencei *Marcianus Capella* (másolta Alexander Verasanus), mely a czímlevél első türes lapján kék minusculákkal ezen egykorú bejegyzést tünteti fel: „Attavantes florentinus pinxit“; 4—8. a Venturi úr által felsorolt 5 modenai codex, melyek az első czímlevél első türes lapján egykorú és ugyanazon kéztől fekete vékony olasz cursiv betűkkel a következő bejegyzést viselik: „Attavantes pinsit“; 9—10. ugyanezen bejegyzés ugyanazon

kéztől fordul elő a bécsi: *Augustini Epistolae et aliorum* és *S. Hieronymi Commentaria in Ezechielem Prophetam* (másolta Nicolaus presbiter faventinus) című Corvin-codexeken, a hol a címlevél első üres lapján szintén olvasható: „Attavantes pinsit“.

Ezen tíz codexből az első kettőn a bejegyzés Attavantes kezétől származik s a középkori miniatorok szokása szerint a miniatűrök közt fordul elő, a többi 8 codexre a bejegyzést azon könyvárus vagy közvetítő írta, ki Mátyás királytól könyvek szállításával és megrendelésével volt megbízva; és pedig az első címlevél tiszta lapjára.

Ha most ezen 10 signált Attavantes-codexet egymással összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy ezekben a legfényesebbtől kezdve a fényesig a miniatűrök, lapszéli díszítések, arcvonások, emblemák, virágok, lomboatok, motivumok és csoportosítások, szóval a könyv-ornamentika egész character-e és oeconomiaja egy mester kezére vall, kinek genialis festései a lényegesben és jellemzőben minden kéziratban egymáshoz hasonlítanak. E miniatűrökből ismerjük meg Attavantes iskolájának rendszerét, s ennek segítségével meghatározhatjuk az Attavantes által festett, de meg nem jelölt többi Corvin-codexeket is.

Igy az európai könyvtárakban levő Corvin-codexekből, kiállítási jellemöknél fogva, nézetem szerint Attavantesnek tulajdoníthatók még a következők:

1—3. A Venturi úr által felsorolt három modenai codex, u. m. *Ammianus Marcellinus*, *Dionysius Halicarnassus* és *Georgii Merulae Alexandr. Opera*.

4—5. A bécsi cs. udvari könyvtár: *S. Athanasii Commentarius in Epistolas S. Pauli ad Romanos e graeco in latinum traductus a Christophoro de Persona* (két címlappal, a másodikon Mátyás címere fölé báró Werther címere van festve. Eredeti préselt bőrkötés, arany préselt díszítéssel és vágással) és *Joannis Chrysostomi Omelie* című codexei. Ez utóbbi egy címlappal bír s 1847-ben a modenai estei könyvtárból került Bécsbe.

6. A pétervári császári könyvtár: *Joannis Chrysostomi Omelie in Epistolam ad Corinthios* című codexe. Két címlappal.

7. A stuttgarti kir. nyilvános könyvtár: *S. Augustini Expositio in Psalmos David a primo usque in LVII.* című codexe. Két címlappal, eredeti, préselt bőrkötéssel, préselt arany virágdísz-

szel s mindenik táblán két paizszsal, melyekből az egyik a gyűrűs hollót, a másik a magyar és cseh ezimert tünteti fel.

8. A párisi nemzeti könyvtár: *Divi Hieronymi Breviarium in Psalmos David* című codexe. Másolta Mátyás király számára 1488 febr. 29.: *Antonius Sinibaldus*. Két ezímlappal.

9. A wolfenbütteli hercegi könyvtár: *Bartholomei Fontii opera Mathiae Regi dicata* (két ezímlappal) és végül

10. A thorni gymnasiumi könyvtár: „*Naldi Naldii Florentini Epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Serenissimum Mathiae Corvinum Pannoniae Regem*“ című codexe. Két ezímlappal.

Ezen Attavantes-codexekből a brüsselit, rómain, és párisit nem láttam. Kiállítási jellemöket csak az irodalomban megjelent leírásokból, továbbá fényképekből és egy színes másolatból ismerem. Ezeknél véleményemet nem az autopsia útján nyert saját tapasztalásomra, hanem mások benyomásaira és leírásaira alapítom.

Nem láttam továbbá a gróf Trivulzio és Trotti marchesa milanói könyvtáraiban levő fényes kiállítású Corvin-codexeket sem, melyekből *kettőt* Fraknoi Vilmos a „Magyar Könyvszemle“ 1878-i folyamában (126—128. l.) ismertetett. Mivel azonban ezekről még határozott véleményem nincsen, ezért közleményemben rólok nem szólok. Valószínű azonban, hogy ezek közt is lesz Attavantes-féle.

Ha most a felsorolt 20 Attavantes-codexet, melyek az általam ekkorig ismert 120 kétségtelen Corvin-codexnek¹ hatod-részét teszik, figyelmesen vizsgáljuk, fel fog tűnni egy körül-

¹ Ezek a kéziratok szétszórtan vannak a következő könyvtárakban: Budapesten a M. Nemz. Múzeum könyvtárában van 7, a magy. kir. Egyetemi könyvtárban 12, a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában 1; Esztergomban a főegyházi könyvtárban 1; Győrött a püspöki papnevelő könyvtárában 1; Pozsonyban a Ferencz-rendiek tartományi könyvtárában 1; a Teleki grófok könyvtárában Marosvásárhelytt 1; a zágrábi délszláv Tud. Akadémia könyvtárában 1; a csász. udv. könyvtárban Bécsben 30; Bécsben a Jezsuita-rend könyvtárában 1; a Benczés-rend könyvtárában Göthweigben 1; a csász. Studien-Bibliothek-ben Salzburgban 1; Prágában a csász. egyetemi könyvtárban 1; Münchenben a kir. udvari és állami könyvtárban 6; az erlangeni kir. egyetemi könyvtárban 1; Drezdában a Királyi könyvtárban 2; Lipcse város könyvtárában 1; a jenai egyetemi könyvtárban 1; a göttingai egyetemi könyvtárban 1; a wolfenbütteli hercegi könyvtár-

mény, mely első pillanatra kevésbé fontosnak látszik, de melyet én mint jellemzőt és lényegest itt kiemelni kívánok és ez: *a codexeken előforduló Corvin-czímer.*

Attavantes iskolájának hatását, nyomait és izlését más Corvin-codexekben is észleljük, melyek ornamentikai szempontból a nagy miniator characteréhez hasonlítanak, de nem tapasztaljuk egyetlen egyben is, hogy a Corvin-czímer hasonlítana az Attavantes-codexek címeréhez.

A Corvin-codexekben ugyanis Mátyás király címerében az arany gyűrűt tartó fekete holló rendszeren kék szívpaizsban látható. Ettől eltérőleg az Attavantestől festett 20 codexből 17-ben (a velencei Capellában a címerek ki vannak vakarva és elmázolva, a brüsseli Missaleban és a bécsi Athanasiusban pedig a Corvin-czímer fölül van festve) a gyűrűs holló, heraldice tévesen, de *következtesen ezüst szívpaizsban* fordul elő; és pedig rendszeren a nyolcz magyar pólya, kettős apostoli kereszt, Dalmácia és Csehország jelvényeiből összeállított címerben. *Az ezüst szívpaizs tehát az Attavantes-codexeknek egyik jellemző sajátása, mely más Corvin-codexekben nem fordul elő.*

A Corvin-címerekben a gyűrűs hollót találjuk összedugott szárnyakkal és félig kifeszített szárnyakkal, arany szemmel és a nélkül, hosszú nyakkal és rendes alakjában, arany csúcsos gyémántgyűrűvel és karikagyűrűvel, fekete ágon, zöld ágon, arany ágon és három aranylevelű ágon, szóval annyi változatosságban, a hányféleképen az illető miniator phantasiája a hollót képzelte és

ban 8; a stuttgarti kir. nyilvános könyvtárban 1; a thorni gymnasium könyvtárában 1; a csász. könyvtárban Pétervárott 1; a veronai káptalan könyvtárában 3; a velencei Szt.-Márk könyvtárban 3; gróf Trivulzió magánkönyvtárában Milanóban 2; a marquese Trotti magán könyvtárában Milanóban 1; a parmai kir. könyvtárban 1; a modenai királyi Este-féle könyvtárban 15; a firenzei Laurenzianában 1; a Vatikánban Rómában 1; a párisi Nemzeti könyvtárban 3; Besançon város könyvtárában 1; a brüsseli kir. könyvtárban 1; a S. Lorenzo del Escorial-könyvtárban 1; a londoni British Múzeum könyvtárában 1; a Jezsuita-rend egy ismeretlen könyvtárában (azelőtt a »Collegio Romano«-ban Rómában) 2; magánkönyvtárakban 2; (ez utolsóra lásd: Budik: Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Wien 1840, 18—23 §.) Összesen e szerint 120 Corvin-codex. Ezekon kívül egy Corvin-féle Ptolemaeus létezéséről van tudomásom: mivel azonban kézíratra e vonatkozó közelebbi adataim nincsenek, azért azt ezen statisztikai kimutatásból kihagytam.

előállította. Egyben azonban az összes miniatorok megegyeznek, hogy a Corvin-czímerben a hollót rendszeren kék paizsban festik. Csak Attavantes tesz ezen szabály alúl kivételt, kinek codexei *az ezüst szívpaizs kizárólagos kiváltságát élvezik.*

Ezen kivétel, habár különösnek látszik, nekem szabályul szolgál az Attavantestől festett Corvin-codexek megítélésében.

Ezért több fényes kiállítású Corvin-codexet nem tulajdonítok Attavantesnek, ha ennek styljéhez hasonlítanak is, mert a címekben az ezüst szívpaizsot nélkülözik. Ezekre adandó alkalmal még visszatérek.

A Venturi úr által felsorolt *S. Gregorii Papae Dialogi és Origenes* cz. codexeket azonban más oknál fogva sem tartom Attavantes munkájának.

Az Attavantes-codexekben ugyanis az első címnap nagy medaillonjának vagy keretének alapszíne, mely a könyv címét foglalja magában, rendszeren kék és csak két¹ codexben fejt; a *Gregorii Dialogi* című codex első címnapjának alapszíne vörös; az Attavantes-codexekben a második címnap diszkeretét arany csik szegélyezi, ez azonban a Gregorius-codex címnapjáról hiányzik, mely az ornamenticába candelaberszerű és Attavantesétől eltérő motívumokat mutat fel. Ezenkívül a címekben a szívpaizs színe nem ezüst, hanem *kék* s a címlapon előforduló aranyéremben Mátyás király vonásai egészen mások, mint az Attavantes-codexekben. Ezen és más jellemző eltérések miatt én az említett codexet Attavantes munkájának nem tartom.

Elismerem, hogy a codex festője Attavantes iskolájának hatása alatt állott, talán a nagy mester tanítványa volt, mert diszitései azéival sok hasonlatosságot mutatnak, de Attavantessel magával őt azonosnak nem tartom.

Fel lehetne még hozni, hogy Mátyás király emblemái (milyenek: az arany hordó, égi teke, aczél kovával, méhkas, sárkány, gyémántgyűrű és homokóra) a Venturi úr által felsorolt *Gregorius*-ban szintén előfordulnak, úgymint a többi Attavantes Corvin-codexekben; erre nézve legyen szabad megjegyeznem, hogy ezen emblemák az Attavantes-codexeknek kizárólagos caracte-

¹ A modenai Chrysostomushan és a vollenbütteli Bartholomeus Fontiusban.

risticonját nem képezik. Előfordulnak azok más fényes kiállítású Corvin-codexekben is, sőt előfordulnak három olyanban is, (a római Cicero, a drezdai Valturius és a wolfenbütteli egyik „Marsilius Ficinus“ című Corvin-codexekben), melyek kiállításuknál fogva Attavantes characterétől távol állanak s egészen más izlésben vannak festve.

Az emblemák tehát nem bizonyítanak feltétlenül Attavantes caractere mellett. De a felhozott esetben nincs is erre szükség, mert a modenai *Gregorii Dialogi* cz. codexnek két hasonló mását találjuk a bécsi es. udvari könyvtár: *S. Hieronymi Explanatio in Epistolas S. Pauli ad Galatas*¹ (másolta M. L. P. 1488.) és *S. Hieronymi in Matheum, Marcum et Ezechielem commentarius*“ című Corvin-codexeiben (utóbbit másolta: Sigismundus de Sigismundis comes Palatinus Ferrariensis 1488. okt. 18), melyeknek összehasonlításából a miniator könyv-ornamentikai characteréről biztos tájékozást nyerünk. Ezen három codexben az első címoldal nagy medaillonjának *alapszíne nem kék, hanem vörös*, továbbá az ezt befoglaló koszorú naturalisticus jellemű s cserfa-és babérlevelekből, mezei virágokból, gyümölcsökből és bogács virágból van összeállítva. A címerben a szívpaizs kék s Mátyás király arczképe az első két codex arany-érmein és a harmadiknak miniatürjén egészen más vonásokat mutat, mint a minőket Attavantes-codexekben észlelünk.

Mindezen eltérések Attavantes caractere ellen s egy más ismeretlen miniator caractere mellett bizonyítanak.

A felsorolt három codexben nyilvánuló izlés tapasztalható még a wolfenbütteli *Corvin-Psalterium* címoldalján, továbbá a római *Didymi Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini opera e gracco in lat. translata* című Corvin-codexen, melyet Sigismundus de Sigismundis comes palatinus ferrariensis 1487. decz. 4-én másolt.² Ily izlésben van kiállítva a prágai *Thomas Aquino-Corvin-codexnek* első címoldaja is, de ezen codexek részletes taglalásába ezúttal nem bocsátkozom.

Megjegyzem azonban, hogy a florenzi Laurenzianában is vannak hasonló izlésben festett kéziratok.

¹ Ezen Corvin-codex a már fönt említett Chrysostomussal 1847-ben került Modenából Bécsbe.

² Ez másolta 1488-ban az előbb említett bécsi Hieronymust is.

Ezeknek gondos összehasonlításából a jövő kutatásoknak talán sikerülni fog az ismeretlen miniator nevét kideríteni.

Anziani M. úr, a Laurenziana tudós könyvtárnoka 1879-ben mutatott nekem a könyvtárban több fényes codexet, melyek kiállításukra nézve a most felsoroltak characterével sokban megegyeznek, s melyeknek miniatorául ő a „még Attavantesnél is híresebb“ Francesco del Cherico-t nevezte meg, én azonban ekkor más irányban kutattam s időből is kifogyván, az általa mutatott codexeket tüzetesen meg nem vizsgálhattam.

Hogy ezek valamelyikén rajta van-e Francesco del Cherico neve? avagy más egykorú történeti emlékekből constatálható-e, hogy az illető codexeket ő festette? erről tudomásom nincsen.

De az ügy érdekében szükségesnek tartottam ezen körülményt felemlíteni.

Időközben kezembe került: Müntz Jenőnek „Les Précurseurs de La Renaissance“ című munkája, (Páris, London 1882. 4^o), melyben a szerző (157 l.) *Francesco d' Antonio del Cherico* florenzi renaissancekori miniatorról megemlékezvén, két ez által festett codexnek címlapját sikerült facsimilében közli. E két codexnek eredetije a Laurenziana-ban őriztetik, s ornamentikai characterére nézve azonos azon Corvin-codexek festésével, melyeket én ekkorig merő feltevésből *Francesco del Chericonak* tulajdonítottam; most azonban Müntz munkája után egész positívitással állíthatom, hogy e Corvin-codexeket csakugyan az említett Francesco del Cherico festette.

Müntz J. Anziani M. értesítése nyomán felemlíti még, hogy a Laurenzianában összesen 11 kézirat őriztetik, melyeket Francesco del Cherico festett.

Ezeknek összehasonlításából a Francesco-féle Corvin-codexek meghatározása minden kétségen felül constatálható.

Megjegyzem egyébként, hogy a Corvin-codexek miniatorainak pontos meghatározása még a jövő feladataihoz tartozik.

Ismerjük a florenzi Vespasiano műhelyében chablon szerint készült, egyszerű kiállítású Corvin-codexeket és az Attavantestől festetteket, ismerjük a *Girolamo dei Libri*-től ¹ festett codexeket

¹ A veronai káptalani könyvtár egy Livius Corvin-codexe alapján, melyen ezen egykorú feljegyzés olvasható „*Hieronymus dei Libri minio fecit initiales litteras.*“ »Magyar Könyvszemle« 1881. 164. l.

is, de nem ismerjük a többi fényes Corvin-codexek miniatorait, kikről az eddigi nyomozások kevés pozitív adatot hoztak napfényre.

Tudjuk, hogy Mátyás királynak már 1471-ben *Blandius*¹ nevű miniatora volt, hogy az olasz hírneves miniatorokból Gherardo, Attavantes és mások, a hazaiakból pedig a névtelen madoesai apát, Ragusai Felix és többen dolgoztak könyvtára számára, de hogy ezekből, az egy Attavantest kivéve, melyik festette az egyik, melyik a másik Corvin-codexet? ezt pozitív adatok hiányában pontosan meghatározni nem tudjuk.

Kiállítási characterök szerint a Corvin-codexeket csoportosíthatjuk s mondhatjuk: hogy a *budapesti múzeumi Trapezuntiust*, a *bécsi Ptolomaeust*, a *wolfenbütteli Tolhopfot*, a *velencezi Averulinust*, a *müncheni Beda Venerabilist*, a *párisi Joannes Santinust* és a *nürnbergi városi könyvtár II. Ulászló féle codexét* egy miniator festette. De ki volt ezen miniator? Gherardo-e? a névtelen madoesai apát? Ragusai Felix? vagy más? ezt még idáig föl nem derítettük. Ez olyan kérdés, mely még sokáig fogja igénybe venni a renaissance műtörténészeinek figyelmét s csak a renaissance korabeli festett kéziratok beható tanulmányozása és az erre vonatkozó szakirodalom és levéltári anyag alapos felhasználása után lesz megoldható.

A mi a Venturi úr által Attavantesnek tulajdonított *Origenes* Corvin-codexet illeti erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ezen kéziratnak fényes miniatürjeiben én Attavantes jellemző izlését felismerni nem tudom s azért a codex festését az ő munkájának nem tartom.

Végül általánosságban megjegyezem, hogy az Attavantes-codexekről a világirodalomban meglehetősen fogalomzavar uralkodik. Több forrásmunka, kézikönyv és szakmunka Attavantesnek tulajdonít oly codexeket, melyeket az nem festett; a tévedéseket aztán átveszik mások s írnak Attavantes miniatürjeiről anélkül, hogy eredeti Attavantes-codexet láttak volna. Ezen tévedéseket a szakférfiak feladata helyreigazítani.

Ezért köszönettel tartozunk Venturi úrnak, hogy a modenai Attavantes-féle Corvin-codexeket eredeti forrástanulmány alapján

¹ »Magyar Könyvszemle« 1878. 71 l.

ismertette s megjelölte az irányt, mely Attavantes könyvornamentikai characterének megismerésére s a kérdés tisztázására vezet. S különös köszönettel tartozom neki én, hogy alkalmat nyújtott ezeknek elmondására.

Ezeket tartottam szükségesnek Venturi A. cikkére az ügy érdekében megjegyezni; s mivel azt tartom, hogy „több szem többet lát“, felkérem a szakfőriakat hogy e kérdéshez saját tapasztalásaik alapján hozzászólni sziveskedjenek.

